

АНЮТИНА Валерія,

здобувачка навчально-наукового
інституту педагогіки, Житомирський
державний університет імені Івана
Франка,

ГОЛУБОВСЬКА Ірина,

кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри початкової освіти та
культури фахової мови, Житомирський
державний університет імені Івана
Франка

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Серед важливих характеристик сучасної мовної особистості виділимо високий рівень культури мовлення, який передбачає не лише дотримання мовних норм, а й уміння свідомо використовувати мовні засоби, залежно від мети й умов спілкування. Формування культури мовлення молодших школярів – одне з ключових завдань мовно-літературної освітньої галузі.

На думку І. Голубовської та В. Підгурської, культура мовлення – це досконале володіння мовою, її нормами, уміння правильно, точно, виразно передавати свої думки засобами мови, залежно від змісту й ситуації спілкування [1]. О. Стрельбіцька та С. Подолук вважають, що культура мовлення – це рівень компетенції мовця, що передбачає використання й дотримання норм усної і писемної літературної мови в конкретній ситуації спілкування. Це не тільки вміння спілкуватися в побуті, але вміння

висловлювати свої думки відповідно до критеріальної бази мовної культури [4].

Ключовою ознакою культури мовлення є нормативність. Т. Гриценко тлумачить норму літературної мови як сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування в певний період розвитку мови та суспільства [2]. Значущими атрибутами мовних норм вважаємо узвичаєність, системність, кодифікованість, стабільність, функціональність, динамічність, обов'язковість застосування для всіх носіїв мови. Будучи основою усного й писемного літературного мовлення, мовні норми стають запорукою правильності, логічності, точності й виразності висловлювання; сприяють розвитку комунікативних навичок, формуванню грамотності й підвищенню рівня мовленнєвої культури молодших учнів. Нормативність передбачає наявність у літературній мові загальноприйнятих орфоепічних, акцентуаційних, графічних, орфографічних, пунктуаційних, словотвірних, лексичних, морфологічних, синтаксичних та стилістичних норм. Дотримання цих норм і правил є ознакою високої мовленнєвої культури людини.

На уроках української мови в початковій школі класах формується мовна компетентність дитини, культура її мовлення, тому автори чинних програм достатньо уваги приділяють даному питанню. Предметом аналізу нашої статті є зміст підручника «Українська мова та читання. 4 клас. Частина 1» К. Пономарьової та Л. Гайової [3], розглянутий із позиції його потенціалу у формуванні культури мовлення молодших школярів. Зміст і структура підручника відповідають Типовій освітній програмі за редакцією О. Савченко (3-4 класи). Змістова лінія названої програми – «Досліджуємо мовні явища» передбачає вивчення учнями мовних одиниць і явищ із метою опанування початкових лінгвістичних знань, норм літературної вимови та правил українського правопису, формування у школярів умінь

послугуватися українською мовою в усіх сферах життя [5]. Оволодіваючи цією змістовою лінією, четвертокласники мають опанувати правильну вимову та наголошення слів (орфоепічні норми); норми слововживання; орфографічні правила; норми словотворення; граматичні норми; застосування правил пунктуації [5]. У процесі аналізу матеріалу, представленого в підручнику К. Пономарьової та Л. Гайової з української мови для 4 класу, ми з'ясували, що автори приділяють належну увагу опануванню норм і правил культури мовлення.

Так, вивчаючи орфоепічні норми, учні навчаються правильно вимовляти звуки і звукосполучення та наголошувати слова. У підручнику передбачено виконання завдань на інтонаційне читання, на розрізнення твердих і м'яких, дзвінких і глухих приголосних, на правильну вимову звуків у словах. Також діти отримують інформацію про те, що в українській мові наголос може падати на будь-який склад у слові, наприклад: на перший – вірші, випадок, зовсім, разом, донька, подруга, спина; на передостанній – читання, навчання, завдання, запитання, виразно, добуток; на останній – новий, легкий, котрий, нести, везти, сантиметр, кілометр [3].

У процесі засвоєння орфографічних норм діти вивчають орфограми «Правопис ненаголошених голосних», «Правопис префіксів», «Правопис великої букви», «Правопис м'якого знака», «Правопис апострофа», «Розрізнення прийменників і префіксів», «Правопис часток», «Правила переносу слів». Знайомство із словотвірними нормами відбувається на прикладі морфологічного способу словотворення (префіксального).

Авторки підручника багато уваги приділяють вивченню лексичних норм. Зокрема четвертокласники мають навчитися добирати доречні слова, уникати повторів, розрізняти синоніми, антоніми, багатозначні слова, фразеологізми; вживати слова у прямому й переносному значенні. У процесі навчальної діяльності діти здійснюють уявну подорож різними країнами

світу, запропоновану авторками підручника, і тому мовлення учнів збагачується низкою слів, що відображають етнографічну (сомбреро, кімоно, ієрогліф, пончо) та природознавчу (мусон, секвоя, панда, кенгуру, коала, какаду, ему, качкодзьоб, чихуахуа) специфіку певного регіону.

«Мандруючи» країнами світу, діти мають можливість глибше пізнати культуру інших народів, познайомитися з їх звичаями та традиціями, а також опанувати базові норми мовленнєвого етикету. Так, К. Пономарьова та Л. Гайова навчають юних читачів етикетних фраз із польської, французької, німецької, угорської, італійської, іспанської, турецької, грецької, англійської, шведської, фінської, японської, китайської, індійської та арабської мов (перелік мов подається відповідно до порядку здійснення уявних мандрівок країнами світу на сторінках підручника). Використання формул мовленнєвого етикету відображає загальну культуру поведінки дитини, її доброзичливість, чуйність, повагу до співрозмовника.

Згідно з чинною програмою, учні 4 класу поглиблено вивчають морфологію. Особлива увага приділяється самостійним частинам мови (іменнику, прикметнику, займеннику, числівнику, дієслову, прислівнику). Наприклад, у процесі вивчення розділу «Дізнаюся більше про іменник» діти опановують граматичні категорії роду, числа та відмінка; досліджують відмінкові закінчення та дізнаються про варіантні форми; спостерігають за чергуванням голосних і приголосних звуків у різних відмінкових закінченнях тощо. У такий спосіб здійснюється засвоєння морфологічних норм. Вивчення синтаксичних норм відбувається в тісному зв'язку з пунктуацією, наприклад: синтаксична роль звертання і розділові знаки при звертаннях; речення з однорідними членами і розділові знаки при однорідних членах тощо.

Таким чином, систематична робота з формування культури мовлення молодших учнів на уроках української мови сприятиме розвитку їхньої мовнокомунікативної компетентності, збагаченню словникового запасу,

вдосконаленню мовленнєвих умінь і навичок, вихованню шанобливого ставлення до рідної мови.

Список використаних джерел

1. Голубовська І. В., Підгурська В. Ю. Формування культури мовлення майбутніх учителів початкових класів. *Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (з міжнар. участю), 21 лют. / за заг. ред. К. Я. Климової. Житомир : Поліс. нац. ун-т, 2023. С. 229–237.
2. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення : навч. посібник для студентів аграрних вищих навчальних закладів та коледжів. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 536 с.
3. Пономарьова К. І., Гайова Л. О. Українська мова та читання : підручник для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2 ч.). Київ : Освіта, 2021. Ч. 1. 144 с.
4. Стрельбіцька О., Подлюк С. Специфіка формування мовленнєвої культури здобувачів освіти в умовах новітніх реформ. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2022. Вип. 2. С. 99–105.
5. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3-4 класи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf> (дата звернення 13.10.2025).